

Önder Erol, Pelin (2018). "Toplumsal Değerler Sistemleri Olarak Ailecilik ve Bireyciliğin Doğurganlık Üzerine Yansımaları". *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 19, S. 35, s. 871-893.

DOI: 10.21550/sosbilder.405705

TOPLUMSAL DEĞERLER SİSTEMLERİ OLARAK AİLECİLİK VE BİREYCİLİĞİN DOĞURGANLIK ÜZERİNE YANSIMALARI*

Pelin ÖNDER EROL**

Gönderim Tarihi: Mart 2018

Kabul Tarihi: Haziran 2018

ÖZET

Düşünümsel modern toplumlarda aile; yapısı, işlevleri ve etkileşimleri bağlamında önemli değişimler göstermiştir; buna paralel olarak doğurganlık da, küresel çapta hızlı ve geri döndürülmesi zor bir azalma eğilimi sergilemektedir. Bununla birlikte topluluğun istek ve çıkarlarının ön planda tutulduğu aileciliği vurgulayan özgeci bir düşünsel sistemden, bireyin kendini gerçekleştirme önceliğiyle bireyci bir düşünsel sisteme geçiş son on yıllara damga vurmuştur. Bu bağlamda İkinci Demografik Geçiş Kuramı, doğurganlığın nüfusun yenilenme seviyesinin altında olduğu nüfuslarda bu eğilimi çözümlenmede, sanayileşme, kentleşme ve göç gibi makro olguların yanı sıra, mikro düzeyde bireylerin değişen aile kurma ve doğurganlık davranışı tercihlerinin de göz önünde bulundurulması gerektiğini savunmaktadır. Bu makalenin amacı, ilk olarak düşük doğurganlığın altında yatan motivasyonların, literatürde genellikle göz ardı edilen ailecilikten bireyciliğe geçiş gibi yeni değer yönelimleri temelinde de ele alınması gerektiğini vurgulamak ve ikinci olarak da konuya ilişkin çözüm önerileri getirmeye yönelik makro ve mikro açıklamaların arandığı bütünlükçü kuramsal bir bakış açısı sunmaktır.

* Bu makale, Ege Üniversitesi Rektörlüğü 16-EDB-002 kodlu ve "Demografik Geçiş Sonrası Toplumda Aile ve Doğurganlık Üzerine Bir İnceleme: İzmir Örneği" başlıklı Bilimsel Araştırma Projesi çerçevesinde yürütülen araştırmanın kuramsal kısmı temel alınarak hazırlanmıştır.

** Dr. Öğr. Üyesi, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, pelinondertr@yahoo.com

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi
Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences
Cilt: 19 Sayı: 35 / Volume: 19 Issue: 35

Anahtar Kelimeler: *düşük doğurganlık, ikinci demografik geçiş, ailecilik, bireycilik, değer değişimi*

Reflections of Familism and Individualism as Social Value Systems upon Fertility

ABSTRACT

The family in reflexive modern societies has undergone huge changes in terms of its structure, functions and interactions. Therefore, fertility displays a rapid and irreversible downward trend at the global scale. Besides, recent decades are marked by a transition from an altruistic ideational system, in which familism -the tendency in which demands and interests of the community are given high priority- is emphasized, to an individualistic ideational system, in which self-realization is prioritized. In this context, the Second Demographic Transition Theory argues that any analysis towards populations with below replacement level fertility requires to consider the micro level dynamics such as individuals' changing preferences for family-formation and fertility behaviors, in addition to the macro level dynamics such as industrialization, urbanization and migration. The aim of this paper is firstly to stress that the motivations behind low level fertility from the aspects of new value orientations such as the transition from familism to individualism, which is generally under-explored in the literature, should be approached; and secondly to provide a holistic theoretical perspective in which macro and micro explanations are sought together to suggest solutions regarding the problem in question.

Key words: *low fertility, the second demographic transition, familism, individualism, value change*

Giriş

Doğurganlık, nüfus biliminin diğer iki dinamiği olan ölümlülük ve göç ile karşılaştırıldığında bireysel kararların etkisine daha açık bir dinamiktir. Doğurganlık davranışı, içerisinde bir takım kültürel öğeler barındıran ve açıklanması daha karmaşık bir dizi faktörden etkilenir. Diğer iki dinamikten farklı olarak doğurganlık davranışındaki değişimler, modern toplumun yapıtaşı olarak adlandırılan “aile”de görülen birtakım dönüşümlerden de daha fazla düzeyde etkilenir. Bazı sosyal bilimciler sanayileşmeyle birlikte, ailenin pek çok işlevinin bürokratik kurumlara aktarılmış olduğunu (Kongar 1970;

Ogburn 1964; Ogburn vd. 1955) ve böylece ailenin modern öncesi toplumdaki işlevlerini yitirmiş olması nedeniyle çözülmeye yüz tutmuş olmaya başladığını belirtirler. Günümüzde boşanmaların artış göstermiş olması nedeniyle tek ebeveynli ve üvey ailelerin sayısındaki artış, daha fazla sayıda bireyin hiç evlenmemeyi seçmiş olması, daha fazla sayıda evli çiftin gönüllü çocuksuzluğu tercih etmekte olmaları gibi olguları buna kanıt göstererek Toffler (2008) ve Popenoe (1993) gibi yazarlar, çekirdek ailenin sonuna gelinmiş olduğunu iddia etmektedirler. Öte yandan bir diğer grup aile araştırmacısı ise aile kurumunun, içinde bulunulan toplumun yapısal özelliklerinden etkilenerek bir dönüşüm geçirmekte olduğunu ancak yine de bu mikro toplumsal yapının hizmet ettiği önemli işlevlerin tamamının bürokratik kurumlara aktarılmasının mümkün olmadığını savunmaktadırlar (Goode 1968; Sayın 1990). Bunu, kadın ile erkek arasında kurulan aşka dayalı mahrem bir ilişkinin hiçbir dönemde vazgeçilemez olduğu gerçeği gibi duygusal nedenlere bağlayan görüşün (Beck vd. 1995) yanı sıra birey ile toplum arasında ailenin aracılığı olmaksızın doğrudan ilişkilerin kurulabilmesi için makro yapısal süreçlerin getirdiği sınırlılıklar üzerinden açıklayan görüşler de mevcuttur (Özbay 2015: 37). Kısacası ailenin günümüz toplumundaki değerine ilişkin olarak farklı bakış açılarından bahsetmek olanaklı olsa da, toplumla birey arasında aracı bir kurum olarak aile, gerek geleneksel, gerekse modern ve hatta modern sonrası toplumlarda, birey ve toplum var olduğu sürece varlık gösterecek temel sosyal kurumlardan biridir.

Farklı biçimlerde de olsa dünyanın tüm kültürlerinde aile, kültürel bir evrensel olarak varlık göstermektedir (Giddens 1996: 63). Dolayısıyla toplumsal dönüşümün hiç olmadığı kadar hızla gerçekleştiği günümüz toplumlarında, sistem yaklaşımı çerçevesinde ailenin de toplumun tecrübe ettiği dönüşümlere paralel olarak birtakım dönüşümler geçirmesi kaçınılmazdır.

Topluluktan özgürleşme ve böylece bireyciliğin yükselmesiyle birlikte aile kurma örüntülerinde de bir çeşitlilik gözlemlenmeye başlamıştır. Tek kişiden oluşan hanelerin, tek ebeveynli ailelerin, gönüllü olarak çocuksuz olmayı seçmiş evlilerin, birlikte yaşamaların ve çekirdek ailelerin sayısındaki gözlemlenebilen artış, bu çeşitliliği açıkça ortaya koymaktadır. Bütün bu yeni aile kurma biçimleri ise doğurganlık düşüşü üzerinde kümülatif bir etki yaratmaktadır. Nitekim günümüzde doğurganlık düzeyleri küresel çapta

azalma eğilimi taşımaktadır; hatta düşünömsel (refleksif) modernitenin yerleşik bir hal aldığı toplumlarda nüfusun yenilenmesi önünde bir engel teşkil edecek düzeye inmiştir. Dolayısıyla aile kurma davranışı ve doğurganlık arasında aracısız bir ilişki olduğu iddia edilmektedir. Bu türden yeni aile biçimlerinin ağırlığının giderek artmakta olduğu Batı Avrupa ölkelerindeki doğurganlığın oldukça kritik seviyelere inmiş olması bu konuya ilişkin geniş kapsamlı bir literatür ortaya koymuştur. Çağdaş denilebilecek bir dönemde ortaya konan bu sosyal demografi çalışmaları özellikle 1980'lerden sonra gözlenen doğurganlığın oldukça düşük seviyelere ulaşmasını, materyal dinamiklerden ziyade düşünömsel boyutta ortaya çıkan değişimler üzerinden açıklamaktadır (Lesthaeghe 1983; Lesthaeghe vd. 1986; Lesthaeghe vd. 2000; Lesthaeghe vd. 1988; Van de Kaa 1987; Van de Kaa 2001).

Ailenin yapısı ve işlevlerindeki değişimlere paralel olarak doğurganlık davranışında gözlenen değişimlerin yapısal farklılaşma süreçlerine ek olarak değerlerdeki değişimin bir sonucu olduğu savından hareketle bu çalışma, ileri derecedeki düşük doğurganlığın altına yatan en önemli nedenlerden birinin düşünömsel modernliğin yükselişiyile birlikte bireylerin sahip olduğu değerler sisteminin ailecilikten bireyciliğe doğru geçiş olduğunu ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Demografik Yapıda Gözlenen Değişimler ve Birinci Demografik Geçiş Kuramı

Özellikle Avrupa nüfuslarında 1930'larla birlikte nüfusun yaş yapısına ilişkin kompozisyonda meydana gelen değişimler, konuya ilişkin akademik bir ilgi uyandırmıştır. Nüfusun yaş kompozisyonunu etkileyen dinamikler, nüfusları yaşlanmakta olan Avrupa toplumlarında ekonomik olarak aktif olmayan yaşlı nüfusun devletler üzerindeki yaratmış olduğu ekonomik baskı nedeniyle ilk olarak iktisatçılar tarafından çalışılmaya başlanmıştır. Zira özellikle genç yaş ölümlülüğü, önemli ölçüde kontrol altına alınmış ve bireylerin ileri yaşlara dek hayatta kalmaları sağlanmıştır. 19. yüzyılın sonundan itibaren Avrupa'da doğurganlık da önemli ölçüde düşüş göstermeye başlamıştır. Doğurganlık oranlarıyla birlikte ölümlülük oranlarındaki azalmanın Avrupa nüfuslarının yapısında önemli bir dönüşüm yaratmış olduğunu ortaya koyan ilk sistematik kuram, Demografik Geçiş Kuramı'dır. Farklı düzeylerdeki doğum ve ölüm oranlarına göre dünya nüfuslarını toplam üç kategoride inceleyen Thompson

(1929), 1945 yılında Notestein tarafından “Demografik Geçiş Kuramı” adı verilen bu yaklaşımın temellerini atmıştır. Genel olarak demografik geçiş kuramı, modernleşmeye koşut olarak her toplumun kaçınılmaz bir biçimde yüksek doğum ve ölüm oranlarından; düşük doğum ve ölüm oranlarına doğru evrileceğini iddia etmektedir.

Avrupa nüfuslarında 1800’lerin başında düşmeye başlayan ölüm oranlarına karşılık, doğum oranları 1880’lerde düşmeye başlamış ve nihayetinde 1930’lara gelindiğinde her iki oran da oldukça düşük seviyelere ulaşmıştır (Van De Kaa 1987: 4-5). Böylesi bir demografik dönüşümün altında yatan nedenlere ilişkin olarak kuram, ölümlülüğe ve doğurganlığa dair bireye dışsal olan makro yapısal nedenlere gönderme yapmaktadır. Ölümlülükteki düşüş, tıp biliminin gelişmesiyle birlikte salgın hastalıkların kontrol altına alınması, kıtlık ve savaşların görece azalması ile açıklanırken; doğurganlıktaki düşüş, modern doğum kontrol yöntemlerinin icadı, geliştirilmesi, yaygınlaşması ve sosyal olarak kabulü, sanayileşme, kentleşme ve göç ile birlikte üretim biçimindeki değişmelerin yarattığı koşullar nedeniyle çocuğa verilen değer, kadının daha fazla işgücü içerisinde yer almaya başlaması ve eğitimin okulda kalma yıllarını uzatarak ilk evlenme yaşını her iki cinsiyet için de ötelemesi gibi makro yapısal dinamikler üzerinden ele alınmaktadır.

Oysa bu çalışmada da iddia edildiği üzere doğurganlık oranlarının daha da düşük seviyelerde seyretmeye başlamasına neden olan faktörler, sayılan bu makro yapısal süreçlere ek olarak, bireylerin kendi mikro yaşantılarında verdikleri kararlar ve bunları mümkün kılan koşullara odaklanan İkinci Demografik Geçiş Kuramı üzerinden açıklanabilir.

Düşük Doğurganlık ve İkinci Demografik Geçiş Kuramı

Ölümlülüğün düşüşü, özetle, tıp biliminin gelişmesiyle birlikte salgın hastalıkların kontrol altına alınması, kıtlık ve savaşların görece azalması ile açıklanabilir. Bununla birlikte çok sayıda daha karmaşık nedene bağlı olması ve bu çalışmanın üzerine temellendiği demografik bir dinamik olması nedeniyle “düşük doğurganlık” eğilimi, buna yol açan etmenlerin kısaca ele alınmasını gerektirmektedir.

Geleneksel doğum kontrol yöntemlerinin kullanılıyor olmasının yanı sıra modern doğum kontrol yöntemlerinin icadı, geliştirilmesi ve yaygınlaşması, hiç kuşkusuz, doğurganlığın düşüşünde bir dönüm noktasıdır. Doğurganlık üzerinde teknik olarak ve doğrudan sınırlandırıcı bir etki yaratmasının yanı sıra doğum kontrol yöntemleri, “cinselliğin evlilikle sınırlandırılmasına ilişkin toplumsal değere de açıkça itibar kaybettirmiştir” (Preston 1986: 183). Yapısal ve bireye dışsal olan bu nedenin yanı sıra çiftlerin doğum kontrol yöntemlerini kullanıp kullanmama kararları üzerinde etkili olan faktörler, yukarıda da iddia edildiği üzere, birtakım sosyal ve ekonomik dönüşümler üzerinden açıklanabilir. Bunların başında sanayileşme ve kentleşmeyle birlikte çocuğun, modern ve ötesi toplumlarda artık aile gelirin katkı sağlayan bir öge olarak görülmemesi ve bu nedenle çocuğa atfedilen değerın dönüşümü sayılabilir.

Türkiye’de kırdan kente göç ve eğitim düzeyinin kuşaklararası yükselmesiyle birlikte çocuğa atfedilen maddi/ekonomik/yararlı değer azalmış, ancak bu sefer de çocuğa atfedilen psikolojik değer artmıştır (Kağıtçıbaşı vd. 2005). Zira “çocuğun değerinin işlevsel açıdan kavramsallaştırılması ana-baba için çocuğun getirdiği tatmin ve maliyetlerin bir toplamı şeklinde olmaktadır” (Kağıtçıbaşı 1982: 74). Benzer biçimde Caldwell (1976; 1978; 2005), üretim biçimlerinde görülen dönüşümlerin doğurganlık üzerindeki etkilerini ortaya koymuştur. Ona göre ailesel üretim biçiminin hâkim olduğu toplumlarda kuşaklararası net varlık akışının yönü (net flow of wealth) çocuktan aileye doğru iken, bunlar kapitalist üretim biçiminin hâkim olduğu toplumlara doğru evrildikçe çocuğun özellikle eğitim masraflarının artmasından dolayı, kuşaklararası net varlık akışının yönü aileden çocuğa dönmektedir. Bir diğer deyişle artık ekonomik olarak zaten katkı sağlamayan çocuklar için bir de eğitimin zorunlu hale getirilmesi, çocuk yapmayı oldukça maliyetli kılmıştır (Kirk 1996). Yine Preston (1986: 178-179) “düşük doğurganlık pahasına, modern ekonomik gelişmişlik döneminde toplumsal değerlerin de yüksek nitelikli ve iyi eğitilmiş çocuk yetiştirmenin önemini vurgulayacak bir biçimde yeniden örgütlendiğini” ve böylece yaşam boyu süren yeni bir sorumlu ebeveynlik anlayışının getirdiği fırsat maliyetinin nihayetinde düşük doğurganlığa yol açtığını belirtir. Dolayısıyla çiftlerin daha az sayıda çocuk yapmayı sosyal ve ekonomik olarak avantajlı bulmaya başlamaları, bir pratik olarak doğum kontrolünün de etik ve ahlaki açıdan

kabul edilebilir olmasını sağlamıştır (Rowland 2006). Bununla birlikte kadının daha fazla işgücü içerisinde yer almaya başlaması doğurganlığın düşüşündeki bir diğer önemli etkidir. Yine eğitimin, okulda kalma yıllarını uzatarak ilk evlenme yaşını, her iki cinsiyet için de ötelemesi bakımından doğurganlığı sınırlayıcı bir etkisi vardır. Zira kadının doğurganlığı, kadının teorik olarak doğurgan kabul edildiği dönem olan 15-49 yaşları arasında olmak üzere sınırlıdır.

Bütün bu faktörler nedeniyle 1980'ler itibariye Avrupa'da erişilmiş olan ileri düzeyde düşük doğurganlık ve ölümlülük oranları, bu toplumların Demografik Geçiş'in sonuna gelinmiş olduğunun habercisi olmuşlardır. Demografik Geçiş'e referansla Van de Kaa'nın (1987) ortaya koymuş olduğu İkinci Demografik Geçiş Kuramı, toplam doğurganlık hızının¹, nüfusun yenilenme seviyesi olan 2,1'in² de altına düşmeye başladığı 1965 yılı itibariyle Avrupa nüfuslarının yeni bir demografik geçişi tecrübe etmeye başladıklarını iddia etmektedir. Kuram, böylesi düşük doğurganlık hızlarına neden olan etmenleri açıklamakta, makro yapısal nedenlerin yanı sıra kültürel ve sosyal olarak bireylerin aile kurma ve doğurganlık davranışlarına odaklanmak gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bir başka deyişle, İkinci Demografik Geçiş Kuramı, doğurganlık oranlarının nüfusun yenilenme seviyesinin de altına düştüğü özellikle 1980'ler sonrası dönemde doğurganlık düşüşünün altında yatan nedenlerin, Demografik Geçiş dönemi boyunca süregelen nedenlerden farklı olduğunu iddia etmektedir.

Kurama göre, Demografik Geçiş'i tanımlayan temel motivasyon, özgecilik (altruizm) iken, bunun yerini İkinci Demografik Geçişte bireycilik (individualism) almıştır. Bireylerin eğitim düzeylerinin yükselmesi ve peşinde

---

¹ Toplam Doğurganlık Hızı (TDH): Kadınların doğurganlık yaşamları süresince (15-49 yaşları arasında), söz konusu yaşa özel doğurganlık hızlarının geçerli olması durumunda doğuracakları toplam çocuk sayısı olarak tanımlanır (Koç vd., 2013: 59).

² Nüfusun yenilenme seviyesi, toplam doğurganlık hızının 2,1 olduğu duruma işaret eder. Doğan her iki çocuk anne ve babanın yerine geçecektir, ancak özellikle bebek ölümlülüğünün yüksek olduğu durumlarda daha da önemli olmak üzere doğan her çocuğun üreme çağına kadar yaşamasının garanti olmaması ve doğumda her 105 erkek bebeğe karşılık 100 kız bebek dünyaya gelmesi nedeniyle bu durumları telafi etmek için 0,1'lik ekstra bir telafi payına gereksinim bulunmaktadır (Rowland, 2006: 241).

koştuıkları kariyer hedefleri, toplumun tümünde görülen değerlerin dönüşümü ile “ailecilik”ten “bireycilik”e geçiş sonucunda çiftlerin sadece kendilerini tatmin edecek sayıda çocuk sahibi olmalarına neden olmuştur. Van de Kaa (1987), bu dönüşümü II. Dünya Savaşı’ndan sonra Avrupa toplumlarında muhafazakârlıktan ilerlemeciliğe bir başka deyişle eşitlik ve özgürlük öğelerine daha fazla vurgunun olduğu bir döneme doğru geçilmiş olmasıyla açıklamaktadır. Van de Kaa (2001), bir başka çalışmasında 20.yüzyılın ikinci yarısından bugüne Avrupa nüfuslarının geçirmekte olduğu bu dönüşümü, postmodernite ve onun türevleri üzerinden açıklamaya çalışmaktadır. Postmodernitenin günümüz çağında kendine özgü bir dünya görüşü (*Weltanschauung*) ve bir dönem ruhu (*Zeitgesit*) yarattığından bahsederek, bunun değerler sistemini kökten değişime uğratan önemli bir motivasyon olduğunu iddia eder. Yeni yerleşen bu değerlerin ise toplum içerisinde iki ayrı yolla yayıldığını ifade eder. Bunlardan ilki ihtiyaçlar hiyerarşisi hipotezidir, buna göre toplumlar modernleştikçe kişiler, kendini ifade etme, iyilik haline ve yaşamlarına anlam katacak eylemlere odaklanma gibi yüksek değerdeki ihtiyaçlara önem vermeye başlarlar. İkincisi ise, toplumsallaşma hipotezidir. Toplumsallaşma hipotezine göre ise toplumsallaşmanın özel biçimlerinin etkileri, doğum kohortlarının yaş piramidi boyunca geçiş göstermeleri nedeniyle toplum içerisinde izlenebilmektedir (Van de Kaa 2001: 324-325).

İkinci Demografik Geçiş’in temel dinamikleri arasında, özellikle zorla yaptırılan evliliklerin yerini bireylerin özgür iradeleriyle yaptıkları evliliklerin alması ve ilk evlilik yaşının yükselmesi sayılabilir. İkinci Demografik Geçiş’in teorize ettiği temel özellikler arasında ise şunlar yer almaktadır (Van de Kaa 1987: 11):

1. Evliliğin altın çağından birlikte yaşamaların (cohabitation) artış gösterdiği bir çağa geçiş,
2. Doğurganlıktaki düşüş,
3. Bireylerin kendilerini gerçekleştirmelerine (tatmin ve mutlu olmalarına) olanak verecek düzeyde çocuk sahibi olmaları,
4. Tek biçimli ailelerden pluralistik aile ve hane biçimlerine geçiş.

Aile ve hanehalkı örüntülerindeki bu çeşitlilik, evlenme-birlikte yaşama, boşanma-ayrılma, yeniden evlenme, doğurganlık davranışları ve

tercih edilen yaşam aranjmanlarına ilişkin olarak bireylerin, özellikle de kadınların geçiş öncesi dönemlerle karşılaştırıldığında daha özgür seçimler yapabilmelerine olanak tanıyan toplumsal bağlam sayesinde gerçekleşmektedir. Bu toplumsal bağlam kuşkusuz, sanayileşme ve kentleşme olgularıyla birlikte ele alınması gereken iktisadi üretim biçimleri ve ilişkilerindeki dönüşümü, kültürel norm ve değerlerin esnekliğini ve gücünü, son olarak da modernite sonrası toplumlarda bireyin bir toplumsal eyleyen olarak özgürce seçimler yapabilmesine ve kararlar alabilmesine olanak sağlayan düşünümselliği içermektedir. Modernliğin ilerlemesi ve gelenekten uzaklaşma sonucunda birey, düşünce ve eylemini sürekli olarak birbiri üzerine yansıtmaya başlar (Giddens 2004: 43). Böylece geleneksel toplumda doğruluğu tartışmasız kabul edilen davranışların, modernitede bireyin eyerliği ve özerkliğinin gelişmesi doğrultusunda ereğe dayalı bir niteliğe bürünmesi biçiminde ifade edilebilecek olan düşünümsellik, bireylerin doğurganlık davranışlarında da yansımaları bulur.

Özetle düşünümsel modernite çağının yükselişinden önce düşük doğurganlığa yol açan etmenlere ilişkin olarak Demografik Geçiş Kuramı, asıl olarak sanayileşme, kentleşme gibi makro yapısal dönüşümlere işaret etmektedir. Buna karşın düşünümselliğin modernitenin önemli bir boyutu haline dönüştüğü çağdaş dönemdeki daha da düşen doğurganlık oranlarını açıklamada İkinci Demografik Geçiş Kuramı, mikro ölçekte bireylerin bireysel erek temelli kararlarını etkileyen kültürel ve sosyal dönüşümlere odaklanmaktadır.

Ailecilikten Bireyciliğe Geçişte Değişen Doğurganlık Örüntüleri

Kolektivizmin bir türü olarak tanımlanabilecek olan “ailecilik”, bireyin kendi istek ve çıkarlarını ailenin çıkarlarının yanında daha az önemli gördüğü bir değerler sistemine göndermede bulunur. Benzer biçimde Nehring (2011) aileciliğin, kişisel yaşam bağlamında bireysel yönelimlerden ziyade kolektif yönelimlerin tercih edildiği bir eğilim olduğundan bahseder. Buna karşın “bireycilik”, bireyi önceleyen ve bireyin istek ve çıkarlarının; topluluğun ya da daha özelden ailenin çıkarlarından daha önemli olduğu düşüncesine dayanan bir eğilim olarak tanımlanabilir. Ailecilikteki topluluğa ve/veya aileye yönelik aşırı bağlılık yerini; modern toplumla ilişkilendirilebilecek olan bireycilik anlayışında bireyin özerkliğine ve

eylerliğine bırakmıştır (Allik vd. 2004). Popenoe ise (1993) bu geçişi, bireylerin zamanlarını, paralarını ve enerjilerini aileleri yerine giderek kendilerinde harcamak istedikleri bir süreç olarak tanımlar ve böylece kültürel bir değer olarak aileciliğin ortadan kalkmaya yüz tuttuğundan bahseder. Lesthaeghe ve Surkyn (1988), kurumsal düzenlemeye karşın bireysel karar verebilme yeteneğinin vurgulandığı değerler sistemlerinin evlilik ve aileye ilişkin olarak farklı yaklaşımlara sahip olduğunu belirtirler. Buna göre kurumsal düzenlemede evlilik bir “kurum” olarak görülür; cinsel özgürlük reddedilir ve ebeveynliğe yüklenen anlam çocuk sahibi olmanın ve ebeveynlere saygı duymanın gerekli olduğu gibi çerçevelerce belirlenir. Buna karşın bireysel düzenlemede, evliliğin bir kurum olduğuna ilişkin böylesi bir vurgu söz konusu değildir, cinsel özgürlük hoşgörülle karşılanır ve ebeveynliğe yüklenen anlam ise bu bağlamda esnekler.

Günümüz toplumu, bir değerler sistemi olarak aileciliğin öneminin azalarak bunun yerine bireyciliğin giderek yükseldiği ve önem kazanmaya başladığı bir hal almıştır. Literatürde bu dönüşümü açıklayan üç farklı yaklaşım olduğu görülmektedir.

Bunlardan ilki, modern öncesi toplumda ailenin sahip olduğu işlevlerin modern kurumlara aktarımına ilişkin yapılan açıklamadır. Becker (1993: 349) aileciliğin yerini bireyciliğin alması biçiminde gözlemlendiği bu değişimi, geleneksel toplumda ailenin sahip olduğu işlevlerin modern toplumda çeşitli kurumlar tarafından etkin bir biçimde gerçekleştirilmeye başlanmasına bağlamaktadır.

İkinci yaklaşım ise bu değişimi, bireylerin gereksinimlerini karşılama potansiyeline sahip olan aile, piyasa ve devlet üçgeninde farklı birimlerin üstlendiği sorumluluk düzeyindeki değişim üzerinden açıklamaktadır. Burada ailenin, bireylerce sosyal ve ekonomik güvenceyi sağlayan temel kurum olarak görüldüğü modern öncesi toplumdan farklı olarak refah devletinin yükselişle birlikte modern toplumda devletin sorumluluk alanının, önceden ailenin sağladığı işlevleri yerine getirmesiyle görece arttığı savı yatmaktadır. Böylece Esping-Andersen’in (2003: 45) aileselleşme sürecinin bozumu (defamilialization) olarak adlandırdığı ve özellikle İskandinav ülkelerinde gözlenen refah rejiminin, bireylerin ailelerine duydukları gereksinimi azalttığını bunun yerine ekonomik kaynakları aile ya da evlilikteki

karşılıklıktan bağımsız olarak yönetmelerini en üst düzeye çıkaran bir sistem olduğunu belirtir. Refah devleti rejiminde istenen, aileye bağımlılığı değil bireyin bağımsızlığını sağlamaktır (Esping-Andersen 1990: 28). Bäck-Wiklund (2002: 173) ise örneğin İsveç aile politikasının doğrudan aileleri değil, aile üyeleri olarak bireyleri hedef alan bir refah anlayışını benimsediğini vurgular. Böylece refah devletinin yapıtaşı olan kolektivizmin paradoksal olarak yeni bir bireycilik türünü ortaya çıkardığını belirtir.

Üçüncü olarak ise toplumdaki ailecilik ve bireycilik eğilimlerindeki değişmeyi makro düzeyde yapısal farklılaşma bağlamında ele alan bir diğer yaklaşımdan bahsetmek olanaklıdır. Inglehart ve Baker (2000), sanayi öncesi toplumlarında aileye atfedilen önemin, sanayileşme ve buna koşut olarak modernleşmeyle birlikte tersine devrildiğinden bahsetmektedirler. Herhangi bir toplumdaki hâkim üretim biçimi, kendi değerler sistemini oluşturur. İşte bu nedenle dünyanın her yerinde kır ve kent, kendilerine özgü ve birbirinden son derece farklı değerler sistemlerine sahiptir. Büyük ölçüde tarımsal üretimin hâkim olduğu bir toplumun, zaman içerisinde sanayiye dayalı ekonominin hâkim olduğu bir topluma doğru evrilmesi hiç kuşkusuz değerlerde ve bu değerlere koşut davranışlarda önemli değişimleri beraberinde getirir. Doğurganlık davranışı da benzer biçimde aileciliğin temel norm olduğu toplumdan bireyciliğin temel norm olduğu topluma geçişle birlikte birtakım farklılaşmalar gösterir.

Günümüzde sanayileşme ve kentleşmenin beraberinde getirdiği yapısal farklılaşma, toplumların kültürel yapısında son derece önemli bir dinamik yaratmıştır. Örneğin Türkiye’de 1950’lerden başlayarak hızla tecrübe edilen kırdan kente göç, aileyi gerek yapısı gerek işlevleri ve gerekse sosyal ilişkileri bakımından kökten değişime uğratmıştır. Boratav (2004) kapitalistleşmeyle birlikte bireylerin ücretli işçi konumuna geçmelerine neden olan göçün “emeğin özgürleşmesi”ne bir başka deyişle emeğin pazarda satılabilir bir meta haline dönüşmesine yol açtığını iddia eder. Özbay (2015) ise aile konusu bağlamında ücretli işçiliğe geçişi Boratav’ın kavramsallaştırmasının bir adım ötesine geçerek “emeğin aileden özgürleşmesi” olarak adlandırmakta ve bu türden özgürleşmenin bireye ataerkil aile düzeninde bulunmayan bir takım ayrıcalıklar sunduğunu belirtmektedir. Kısacası kentsel çekirdek aile artık geleneksel geniş ailenin otoritesi ve tahakkümünden görece özgürleşmiştir. Aile üyeleri, pek çok

kollektivist toplumda görülen güçlü aile bağlarının yarattığı aile kuşatmışlığından (Sunar vd. 2005) bağımsızlaşmış; böylece kendi yaşamıyla ilgili kararlarını kendi almaya başlamıştır.

Bütün bu kaynaklardan beslenerek ilerleyen bu süreçte aile; yapı, işlev ve etkileşim boyutlarında bir takım dönüşümler geçirmiştir. Daha açık bir ifadeyle ailenin; hanehalkı büyüklüğü azalmış (OECD 2011), belirli işlevleri bürokratik kurumlara aktarılmış (Ogburn vd. 1955) ve üyeleri arasında daha eşitlikçi bir sosyal ilişkiler ağı kurulmaya başlanmıştır (Sayın 1990; Thornton vd. 2001). Toplumsal yapıda değişime neden olan bu faktörler, davranışları; davranıştaki değişimler ise aile içi rollerin gerçekleştirilmesine ilişkin toplumsal değerler algısını değiştirmiştir. Değerlerdeki değişim ise toplumsal değişme sürecini hızlandırmıştır (Preston 1986: 185).

Inglehart ve Welzel (2005) günümüzde bireysel yaşam tarzı tercihleri ve bireysel kendini ifadeye giderek daha fazla imkân tanıyan bir döneme geçilmekte olduğundan bahsetmektedir. Bu değişim, günümüzdeki birey davranışlarını ve bireyler arası ilişkileri kökten değişime uğratan en önemli faktörlerden biridir. Modernitenin ileri aşamalarında ise bireyciliğin yükselişiyle birlikte bireyler, daha yüksek derecede bir benlik bilinci ve farkındalığı ile kendi yaşamalarına dair kararları alma yetisine sahip olmaya başlarlar. Bu bireyselleşme süreci iki ana kaynaktan beslenerek ilerler. Bunlardan “ilki, bireyselleşme sürecinin demokratikleşmesi ve (bununla yakından ilişkili olarak) ikincisi de, toplumdaki temel koşulların (iş piyasası, hareketlilik ve eğitime duyulan ihtiyaç, emek ve sosyal kanunlar) bireyselleşmeyi onaylaması ve desteklemesidir” (Beck vd. 2002: 8). Modern öncesi dönemlerden günümüze toplumsal yapıda yerleşik olan eğilimlerin modern toplumla birlikte çözülüşü, bireyciliğin etkilerinin günümüz modern toplumunda daha fazla hissediliyor olmasıyla ilişkilendirilir. Bununla birlikte “bireyselleşme” kuramı yazarları olan Beck (2014: 193-195) ve Giddens (2010: 103-109), aslında bireyselleşmenin modern toplumun ayırt edici bir özelliği ve modern çağa özgü bir görüngü olmadığını vurgularlar. Bunun yerine iddiaları, yukarıdaki iddiamıza da paralel biçimde, düşünümsel modernite bağlamında öznel bilinç düzeyinde “birey”in konumunun irdelenmesi gerektiği konusunda benzerir.

Modern öncesi toplumda hemen her bireyin yaşam seyri üzerindeki belirli noktalarda benzer geçişler sergilediği standart biyografilerin yerini düşünümsel modernitede geleneksel ve standart olmayan ve rutinden uzak “seçim biyografileri” almıştır (Brannen vd. 2002: 514). Beck bu dönüşümün altında yatan temel nedenin bireyselleşme olduğunu belirtir ve ekler:

“Bireyselleşme, bu anlamda herkesin kendi biyografisinin verili sınırlamalardan kurtarılıp kendi ellerine verilerek açık ve karar vermeye bağımlı hale getirilmesi anlamını taşır (...) Bu yüzden hayat konularının ve süreçlerinin bireyselleşmesi, biyografileri de ‘öz-dönüşlü’³ yapıyor: toplumsal bakımdan önceden tayin edilmiş biyografiler kişinin kendisinin ürettiği ve üretilmeye devam eden biyografiye dönüşüyor. Eğitim, meslek alanı, iş, oturulan yer, eş, çocuk sayısı vs. konularındaki kararlar ve bunlara bağlı tüm ikincil kararlar, artık kendiliğinden önümüze gelmiyor, bu kararların verilmesi gerekiyor” (Beck 2014: 205).

Giddens (2010), bireyin günümüzdeki gerçek anlamıyla ortaya çıkışını mümkün kılan koşulların moderniteyle birlikte var olmaya başladığından, “özgürleşme politikası” ve “yaşam politikası” olarak iki tür politikanın bu dönemde ortaya çıktığından bahseder. Ona göre birey, sömürüye dayalı, baskıcı ve eşitsiz koşullardan, gelenek ve adetlerin sabitliklerinden özgürleşme politikası sayesinde özgürleşir (Giddens 2010: 268). Ancak yine de Giddens (2011: 44) geleneksel sonrası toplumda dahi yaşam tarzı seçeneklerini oluşturan tercihlerin bireylerin ellerinde olmayan pek çok faktörce sınırlandırıldığını belirtir. Zira bireyler, hâkim değerler sistemiyle az çok tutarlı kararlar vermek zorunda kalırlar (Preston 1986: 177). Dolayısıyla bireylerin yaşamlarına ilişkin verecekleri kararlar, içinde yaşadıkları sistemin değerlerinden tamamen bağımsız olamaz; bireysel düzeyde dahi olsa alınacak kararlar ancak makro düzeyde gerçekleşen birtakım dönüşümlerin mikro düzeyde bireylerin değerlerini etkilemeleri sonucunda gerçekleşir.

Doğurganlık düşüşü bağlamında kadının cinsiyet temelli eşitsizliklerden özgürleşerek kariyer hedefleri doğrultusunda çalışma yaşamında etkin bir aktör olmayı hedeflemesi nedeniyle daha az sayıda çocuk

---

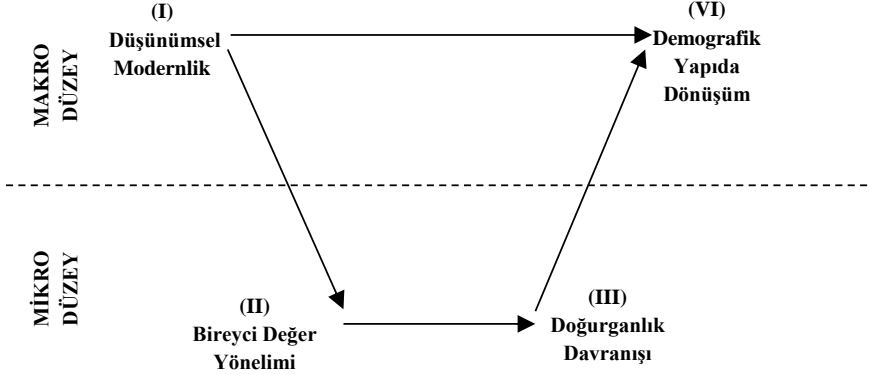
³ Yazar, orijinal dilinde -kendi üzerinde düşünümsel olan anlamında- “selbstreflexiv” ifadesini kullanıyor.

sahibi olmayı tercih etmesini mümkün kılan koşullar, özgürleşmeci politika çerçevesinde değerlendirilebilir. Buna karşılık yaşam politikası, bu seçim özgürlüğünün sağladığı özgürleşmenin mümkün kıldığı hayata ilişkin kararlara, bir başka deyişle “hayat tarzı politikası”na göndermede bulunur (Giddens 2010: 267-268). Yukarıdaki örnekten devam edilecek olursa kadının kariyer yapmayı ve bu nedenle de daha az sayıda çocuk sahibi olmayı planlayarak bunu fiilen gerçekleştirmesi bir hayat tarzı tercihi olduğu için yaşam politikası olarak görülebilir. Beck’in de yukarıda işaret ettiği üzere, bireylerin kendi yaşamlarına dair kararlar almalarını ve seçimler yapabilmelerini mümkün kılan günümüz bağlamı, onların doğurganlık davranışına yön veren kararlarda da kendi belirledikleri bir yaşam politikasını icra etmelerini mümkün kılmaktadır. Ailenin yapısında ve işlevlerinde gözlenen pek çok değişimin etkilediği alanlardan biri olan doğurganlığın düşmesi eğilimi de benzer biçimde düşünömsel modern toplumda “birey”in tek başına bir değer olduğunun keşfi üzerinden açıklanmaktadır.

İçinde bulunduğumuz çağda doğurganlık, küresel çapta düşüş eğilimi göstermektedir. Dünya nüfusunun %46’sı nüfusun yenilenme seviyesi (2,1) altında bir doğurganlık örüntüsü sergilemektedir (UN 2015a). Doğurganlık düşüşüne yol açan etmenler, doğurganlığın oldukça düşük seviyelerde olduğu, bir başka deyişle nüfusun yenilenme seviyesinin altında kaldığı, modern ve ötesi toplumlarda yalnızca yapısal farklılaşma süreçleri üzerinden açıklanamaz. Çağdaş dönemdeki düşük doğurganlığı açıklamada ekonomi temelli teorilerden daha fazlası gerekmektedir; bu da ancak “bireylerin amaçlarına ulaşmada gerek ereklere gerekse bunlara ulaşmak için gerekli gördükleri araçları belirleme hak ve özgürlüğü anlamına gelen bireysel ereğe ulaşmanın giderek artan öneminde” yatmaktadır (Lesthaeghe 1983: 429). Preston (1986: 187), II. Dünya Savaşı sonrasında görölen doğurganlık değişimin altında yatan en önemli nedenin özellikle Batı’daki düşünömsel değişim olduğunu belirtir. Bir başka deyişle bu toplumlardaki doğurganlığın önemli düzeyde azalmış olduğu gerçeği, sanayileşme ve kentleşme gibi makro yapısal dönüşömlere ek olarak mikro düzeyde bireysel seçimler bağlamında aileciliğın öneminin giderek azalması, bunun yerine bireyciliğın yükselişiyile açıklanmaktadır. Bu bağlamda doğurganlık tercihleri, makro düzeyler (yapılar ve sistemler) ile mikro düzeyler (değerler ve davranışlar) arasındaki

ilişkiseliliği ortaya koyan sosyal kuramcı James S. Coleman (1990: 8)'ın kuvvet şemasına (Şekil 1) uyarlanabilir:

Şekil 1: Makro ve Mikro Düzeyler Arasındaki İlişkiselilik: Düşünümsel Modernliğin Demografik Yapıda Etkisi

Şekil 1'e göre *düşünümsel modernlik* (I), bireylerin kendi davranışları üzerinde düşünümsel oldukları bir değerler sisteminin yaratıcısıdır. Bu değerlerin içerisinde sayılabilecek olan *bireycilik* (II), bireylerin kendi bireysel benliklerini önceleyerek, özgürce seçimler yapabildikleri bir toplumsal bağlamı oluşturur. Bireyciliğin yükselişi ise doğurganlık meselesi özelinde bireylerin hiç evlenmemeyi tercih etmeleri, daha geç evlenmeyi ve/veya daha geç çocuk sahibi olmayı tercih etmeleri, gönüllü çocuksuzluğu seçmeleri veya kendilerini tatmin edecek düzeyde çocuk sahibi olmaları gibi dinamikler *dolaylı olarak düşük doğurganlık davranışı* (III) sonucunu doğurur. Nihayetinde ise doğurganlığı kaçınılmaz olarak düşük seviyelere taşıyacak olan bu aile kurma ve doğurganlık davranışlarının kümülatif toplamı, *demografik yapıda köklü bir dönüşümü* (IV) beraberinde getirir.

“İçinde bulunduğumuz bu çağ, demografik bir perspektiften bakıldığında, bireylere geniş çapta özgürlükler sunar ve bunun doğal bir sonucu olarak da çeşitliliği ve alışılmışın dışındaki kişisel seçimleri kabul eder” (Van de Kaa 2001: 296). Sanayileşme ve kentleşmeyle birlikte emeğin aileden özgürleşmesi sonucunda, önemli kararlarda aile büyüklerinin etkisinin giderek azalması cinsiyetten bağımsız olmak üzere tüm bireylerin özgür

seçimler yapabilmesi önündeki engelleri kaldırmaktadır. Bireylerin bu bağlamda özgür kararlar almayı tercih ederek bunu fiilen gerçekleştirmeleri ancak bunun “bir hayat tarzı politikası” olarak değerlere ve normlara yerleşmesine bağlıdır.

Bu bakımdan Dünya Değerler Araştırması Türkiye’ye ilişkin verileri, beyanlarına dayalı olmak üzere bireylerin kendi yaşamları üzerinde sahip olduğu seçim ve kontrol özgürlüğün düzeyinin birbirini takip eden dönemler boyunca giderek artış göstermekte olduğuna işaret etmektedir. 1995-1998 yılları arasındaki üçüncü dalga araştırması⁴, bireylerin 10 üzerinden 4,43 ağırlıklı ortalama ile ortanın altında bir düzeyde seçim ve kontrol özgürlüğüne sahip olduklarına dair bulguyu ortaya koymaktadır. Bu düzey ilerleyen dönemlerde düzenli olarak yükselerek 1999-2004 yılları arasındaki dördüncü dalgada 5,3; 2005-2009 yılları arasındaki beşinci dalgada 6,74 ve nihayetinde 2010-2014 yılları arasındaki altıncı dalgada ise 7,36 olarak bulunmuştur. Yukarıda verisi paylaşılan seçim ve kontrol özgürlüğü düzeyinin Türkiye’nin Dünya Değerler Araştırması’nın yukarıda bahsedilen farklı dalgalarının işaret ettiği dönemlerin son yıllarındaki toplam doğurganlık hızlarının karşılaştırılması yoluyla, bu iki değişken arasında olası bir ilişki ortaya konmaya çalışılmıştır. TNSA-1998 verisine göre 1998 yılında 2,61 olan toplam doğurganlık hızı (Toros 1999), 2004 yılında 2,11’e; 2009 yılında ise 2,10’a düşmüş; ardından 2014 yılında az da olsa bir yükselme eğilimi göstererek 2,18’i⁵ bulmuştur (TÜİK 2014). Buna göre bireylerin beyanlarına dayalı olarak yaşamları üzerinde sahip olduğu seçim ve kontrol özgürlüğü düzeyi yükseldikçe, toplam doğurganlık hızının kabaca azalma eğilimi gösterdiği ifade edilebilir. Doğurganlık konusu özelinde özellikle kadınların özgür seçim yapabilme yetenekleri belirleyici olmaktadır. Nitekim Beck’e göre (2014: 196), bireyselleşmenin özgürleşme odaklarından biri de kadınların konumlarında meydana gelmiştir. Özbay’ın (2015: 77), Türkiye özelinde

---

⁴ Türkiye’nin dâhil olduğu ilk dalga, 1990-1994 yılları arasındaki ikinci dalga olmasına rağmen, “bireylerin kendi yaşamları üzerinde sahip olduğu seçim ve kontrol özgürlüğün düzeyi”nin ilk kez sorulduğu sorvey dalgasının 1995-1999 yıllarındaki üçüncü dalga olması nedeniyle analize bu zaman periyodundan itibaren başlanmıştır.

⁵ 2014 yılındaki hafif yükseliş, 2000’li yıllardan sonraki doğurganlığı teşvik edici politikaların kümülatif bir yansıması olarak görülebilir (bkz. Peker, 2016).

kadınların karar alma süreçlerine katılımlarının artmasıyla birlikte doğurganlıkta önemli düşüşlerin meydana gelebileceğini ifade etmesi bu bağlamda önemlidir.

Demografik dinamiklerden biri olan doğurganlık, diğer dinamiklere göre bireysel kararlardan daha fazla etkilenmektedir. Dolayısıyla nedenleri bakımından ayrıntılı çözümler yapabilmek için, doğurganlığın son derece düşük seviyelere indiği günümüzde sosyal demografinin sunduğu bir takım analiz araçlarının kullanıma sokulması özellikle kaçınılmaz bir hal almıştır. Bu bakımdan özellikle kültüre ve daha özelde ise değerler ve düşünsel sistemlerdeki değişimlere odaklanan yaklaşımlara ihtiyaç duyulmaya başlanmıştır. Nitekim farklı kültürel mirasa sahip ülkeler İkinci Demografik Geçiş'i farklı zamanlarda ve bu nedenle de, farklı hız ve etkide yaşarlar (Van de Kaa 2001: 324). Zira düşünsel sistemler ne tüm zamanlarda süreklilik gösterir ne de tüm toplumlarda tek biçimlidir (Lesthaeghe 1983:411-412). Demografik davranışın çeşitliliğinde "kurumsal yaklaşım"ın yerine kültürün önemine vurgu yapan "güdülenme yaklaşımı", "kültür"ün benzer ekonomik koşullara sahip toplumlardaki bireylerin farklı demografik davranışlara nasıl sahip olabildiğini ya da aynı coğrafi bölgede yer alan toplumlarda ekonomik koşullar değişse de demografik davranış biçiminin neden değişmediğini anlamada son derece önemli bir analitik yöntem olduğuna işaret etmektedir (Hammel 1990).

Sonuç

Geleneksel ve modern toplumlarda toplum ile birey arasında aracı bir kurum görevi gören aile, bireyin aracısız bir biçimde toplumun en küçük birimi olarak varlık gösterdiği ileri modern toplumlarda pek çok işlevini yitirmiştir. Buna rağmen toplum-aile-birey üçgeni arasındaki etkileşimin dönüştüğü bu toplumlarda dahi aile, toplumsal sistemin önemli bir parçası olmayı sürdürmektedir. Toplumsal sistemin bir alt-sistemi olması nedeniyle aile, toplumsal değişme süreçlerine duyarlı bir yapı sergilemektedir. Aile, yapısı, işlevleri ve etkileşimleri bağlamında önemli değişimler göstermiştir. Günümüzde ailede gözlenen bu değişimlere paralel olarak doğurganlık da, hızlı ve geri döndürülmesi zor bir azalma eğilimi göstermektedir. Dünya çapında gözlenen bu değişim, dünya üzerindeki nüfusların yaklaşık olarak yarısının, nüfuslarının yenilenmesi önünde engel teşkil edecek düzeyde düşük

doğurganlık oranlarına sahip olmaları sonucunu doğurmuştur. Bu eğilimin ilk olarak gözlemlendiği Batı Avrupa nüfuslarındaki aile kurma ve doğurganlık örüntülerinin değişimi, Batılı sosyal demografi literatürünü, nüfusa ilişkin analizlerde yapısal farklılaşmaya ek olarak değerlerin ve düşünsel sistemlerin değişimini incelemeye yöneltmiştir. Bu bağlamda İkinci Demografik Geçiş Kuramı, bireylerin aile kurma ve doğurganlık tercihlerinde, topluluğun istek ve çıkarlarının ön planda tutulduğu özgeci bir düşünsel sistemden, bireyin kendini gerçekleştirmesini önceleyen bireyci bir düşünsel sisteme geçilmesinin belirleyici olduğunu vurgulamaktadır.

Toplam doğurganlık hızının kabaca nüfusun yenilenme seviyesinin üstünde olduğu durumlardaki doğurganlık düşüşün nedenleri, Demografik Geçiş Kuramı'nın iddia ettiği üzere sanayileşme ve kentleşme gibi makro olgular aracılığıyla çözümlenebilir. Oysa doğurganlığın oldukça düşük olduğu nüfuslarda (özellikle de nüfusun yenilenme seviyesinin altında olduğu nüfuslarda) doğurganlıktaki azalma eğilimini çözümleyebilmek için sanayileşme ve kentleşme gibi makro olgulara ek olarak, mikro düzeyde bireylerin aile kurma ve dolaylı olarak doğurganlık tercihlerine de yer vermek, bir başka deyişle bu nüfusları İkinci Demografik Geçiş Kuramı'nın önerdiği değerler ve düşünsel sistemlerdeki değişim perspektifinden çözümlenmek gerekmektedir. Geleneksel ve hatta modern toplumda doğruluğu tartışmasız kabul edilen standart ve rutin davranışların yerini; bireylerin özgür seçimler yapabilmelerini mümkün kılan düşünömsel modernitede bireysel kararların yön verdiği davranışlar alır. Bu bağlam, özelde bireyin aile kurma ve doğurganlık davranışlarına ilişkin kararlarında, aileciliği temel alan bir değer sistemi yerine bireyciliği temel alan bir değer sistemi içerisinde eylemesini de içerir.

Her ne kadar kuram, özellikle Batılı nüfusların aile kurma ve doğurganlık davranışının altında yatan motivasyonları açıklama amacı taşıyor olsa da; Türkiye'nin de aralarında bulunduğu pek çok ülkeye ilişkin demografik projeksiyonlar demografik geçişini henüz tamamlamamış olan bu nüfusların doğurganlık hızlarının çok da uzak olmayan bir gelecekte yenilenme seviyesinin altına düşeceğine işaret etmektedir (bkz. UN 2015b). Nitekim Türkiye özelinde, Koç ve meslektaşlarının (2010) Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması 2008 verilerine dayanarak yapmış olduğu analizler, 1930'larda 7 olan kadın başına düşen toplam doğurganlık hızının; 2014 yılı

itibariyle 2,17'ye düşmüş ve böylece nüfusun yenilenme seviyesinin hemen üzerinde seyretmeye başlamış olduğuna işaret etmektedir. Buna ek olarak, Türkiye'de doğurganlık, coğrafyasal olarak homojen bir örüntüye sahip değildir. Nitekim 2014 yılı itibariyle (TÜİK 2014), Türkiye'de 68 ilin toplam doğurganlık hızı, nüfusun yenilenme seviyesinin altındadır. Düşük toplam doğurganlık hızlarına sahip bu iller arasında Kırklareli (1,56), Çanakkale ve Eskişehir (1,57), Zonguldak (1,59), İzmir (1,73), Bursa (1,92) örnek gösterilebilir. Böylece Türkiye'nin heterojen sosyo-kültürel yapısının aile kurma ve doğurganlık davranışı üzerindeki yansımalarını görmek mümkün olmaktadır.

Bu makale yoluyla, yeni aile kurma biçimleri ve dönüşen doğurganlık eğilimlerine ilişkin olarak değerler ve düşünsel sistemlerdeki değişimleri referans noktası alan İkinci Demografik Geçiş Kuramı'nın, hâlihazırda ileri düzeyde düşük doğurganlık örüntüleri sergilemekte olan ve ayrıca toplam doğurganlık hızının nüfusun yenilenme seviyesinin hemen üzerinde seyrettiği ancak yakın gelecekte düşük düzey doğurganlığa sahip olması muhtemel Türkiye gibi nüfuslardaki bu eğilimi açıklamada, yapısal nedenlere gönderme yapan diğer yaklaşımlarla birlikte başvurulması gereken bir analiz aracı olduğunu göstermeye ve konuya ilişkin çözüm önerileri getirmeye yönelik makro ve mikro düzeylerdeki dinamikler arasında bir köprü kuran bütünlükçü kuramsal bir bakış açısının önemi vurgulanmaya çalışılmıştır.

Kaynaklar

Allık, Jüri ve Anu Realo (2004). "Individualism-collectivism and Social Capital". *Journal of Cross-Cultural Psychology*, C. 35, S. 1, s. 29-49.

Bäck-Wiklund, Margareta (2002). "The Family and the Welfare State: A Route to De-Familialization". *Autonomy and Dependence in the Family*, Ed: Rita Liljeström ve Elisabeth Özdalga, İstanbul: Numune Matbaası, s. 157-175.

Beck, Ulrich (2014). *Risk Toplumu: Başka Bir Modernliğe Doğru*. Çev: Kazım Özdoğan ve Bülent Doğan, İstanbul: İthaki Yayınları.

Beck, Ulrich ve Elisabeth Beck-Gernsheim (1995). *The Normal Chaos of Love*. Malden: Blackwell Publishers.

Beck, Ulrich ve Elisabeth Beck-Gernsheim (2002). *Individualization: Institutionalized Individualism and Its Social and Political Consequences*. Gateshead: Atheneum Press Sage Publications.

Becker, Gary Stanley (1993). *A Treatise on the Family*. Massachusetts: Harvard University Press.

Boratav, Korkut (2004). *Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm*. Ankara: İmge Kitabevi.

Brannen, Julia ve Ann Nilsen (2002). "Young People's Time Perspectives: From Youth to Adulthood". *Sociology*, C. 36 S. 3, s. 513-537.

Caldwell, John C. (1976). "Toward a Restatement of Demographic Transition Theory". *Population and Development Review*, C. 2, S. 3-4, s. 321-366.

Caldwell, John C. (1978). "A Theory of Fertility: From High Plateau to Destabilization". *Population and Development Review*, C. 4, S.4, s. 553-577.

Caldwell, John C. (2005). "On Net Intergenerational Wealth Flows: An Update". *Population and Development Review*, C. 31, S. 4, s. 721-740.

Coleman, James S. (1990). *Foundations of Social Theory*. Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press.

Esping-Andersen, Gøsta (1990). *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge: Polity Press.

Esping-Andersen, Gøsta (2003). *Social Foundations of Postindustrial Economies*. New York: Oxford University Press.

Giddens, Anthony (1996). *Introduction to Sociology*. New York: W.W. Norton ve Company, Inc.

Giddens, Anthony (2004). *Modernliğin Sonuçları*. Çev: Ersin Kuşdil, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Giddens, Anthony (2010). *Modernite ve Bireysel Kimlik: Geç Modern Çağda Benlik ve Toplum*. Çev: Ümit Tatlıcan, İstanbul: Say Yayınları.

Giddens, Anthony (2011). *Sosyolojinin Savunusu: Makaleler, Yorumlar ve Yanıtlar*. Çev: İbrahim Kaya, İstanbul: Say Yayınları.

Goode, William J. (1968). "The Role of the Family in Industrialization". *Selected Studies in Marriage and the Family*, Ed: Robert F. Winch ve Louis Wolf Goodman, New York: Holt, Rinehart ve Winston Inc., s. 64-70.

Hammel, Eugene A. (1990). "A Theory of Culture for Demography". *Population and Development Review*, C. 16, S. 3, s. 455-485.

Inglehart, Ronald ve Christian Welzel (2005). *Modernization, Cultural Change and Democracy: The Human Development Sequence*. New York: Cambridge University Press.

Inglehart, Ronald ve Wayne E. Baker (2000). "Modernization, Cultural Change, and the Persistence of Traditional Values". *American Sociological Review*, C. 65, S. 1, s. 19-51.

Kağıtçıbaşı, Çiğdem (1982). "Türkiye'de Çocuğun Değeri, Kadının Rolü ve Doğurganlığı". *Türk Toplumunda Kadın*, Ed: Nermin Abadan-Unat, İstanbul: Araştırma, Eğitim, Ekin Yayınları. s. 73-96.

Kağıtçıbaşı, Çiğdem ve Bilge Ataca (2005). "Value of Children and Family Change: A Three-Decade Portrait from Turkey". *Applied Psychology: An International Review*, C. 54, S. 3, s. 317-337.

Kirk, Dudley (1996). "Demographic Transition Theory". *Population Studies*, S. 50, s. 361-387.

Koç, İsmet vd. (2010). *Türkiye'nin Demografik Dönüşümü: Doğurganlık, Aile Planlaması, Anne-Çocuk Sağlığı ve Beş Yaş Altı Ölümlerdeki Değişimler 1968-2008*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü.

Koç, İsmet vd. (2013). "Doğurganlık". *Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması 2013*, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü Yayını, Yayın No: NEE-HÜ.14.01, Ankara: Elma Teknik Basım Matbaacılık. s. 59-73.

Kongar, Emre (1970). "Türkiye'de Aile: Yapısı, Evrimi ve Bürokratik Örgütlerle İlişkileri". *Amme İdaresi Dergisi*, C. 3, S. 2, s. 58-83.

Lesthaeghe, Ron (1983). "A Century of Demographic and Cultural Change in Western Europe: An Exploration of Underlying Dimensions". *Population and Development Review*, C. 9, S. 3, s. 411-435.

Lesthaeghe, Ron ve Dominique Meekers (1986). "Value Changes and the Dimensions of Familism in the European Community". *European Journal of Population*, S. 2, s. 225-268.

Lesthaeghe, Ron ve G. Moors (2000). "Recent Trends in Fertility and Household Formation in the Industrialized World". *Review of Population and Social Policy*, S. 9, s. 121-170.

Lesthaeghe, Ron ve Johan Surkyn (1988). "Cultural Dynamics and Economic Theories of Fertility Change". *Population and Development Review*, C. 14, S. 1, s. 1-45.

Nehring, Daniel (2011). "Negotiated Familism: Intimate Life and Individualization among Young Female Professionals from Mexico City". *Canadian Journal of Latin American and Caribbean Studies*, C. 36, S. 71, s. 165-196.

Notestein, Frank W. (1945). "Population- The Long View". *Food for the World*, Ed: Theodore W. Schultz, Chicago: University of Chicago Press.

OECD, 2011, *Doing Better for Families*, OECD Publishing. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264098732-en>

Ogburn, William Fielding (1964). *Social Change with Respect to Culture and Original Nature*. Gloucester, Mass: The Viking Press Inc.

Ogburn, William Fielding ve M. F. Nimkoff, (1955). *Technology and the Changing Family*. Massachusetts: The Riverside Press.

Özbay, Ferhunde (2015). *Dünden Bugüne Aile, Kent ve Nüfus*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Peker, Mümtaz (2016). "Türkiye'de Nüfussal Dönüşüm". *Sosyoloji Dergisi*, S. 34, s. 133-196.

Popenoe, David (1993). "American Family Decline, 1960-1990: A Review and Appraisal". *Journal of Marriage and Family*, C. 55, S. 3, s. 527-542.

Preston, Samuel H. (1986). "Changing Values and Falling Birth Rates". *Population and Development Review*, S. 12, Ek Sayı: Below-Replacement Fertility in Industrial Societies, s. 176-195.

Rowland, Donald T. (2006). *Demographic Methods and Concepts*. New York: Oxford University Press.

Sayın, Önal (1990). *Aile Sosyolojisi*. Bornova: Ege Üniversitesi Basımevi.

Sunar, Diane ve Güler Okman Fişek (2005). "Contemporary Turkish Families". *Families in Global Perspective*, Ed: Jaipaul Roopnarine ve Uwe P. Gielen, Allyn Beacon/Pearson. s. 169-183.

Thompson, Warren S. (1929). "Population". *The American Journal of Sociology*, C. 34, S. 6, s. 959-975.

Thornton, Arland ve Linda Young-De-Marco (2001) "Four Decades of Trends in Attitudes toward Family Issues in the United States: The 1960s through the 1990s". *Journal of Marriage and Family*, S. 63, s. 1009-1037.

Toffler, Alvin (2008). *Üçüncü Dalga*. Çev. Selim Yeniçeri, İstanbul: Koridor Yayıncılık.

Toros, Aykut (1999). "Doğurganlık". *Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması 1998*, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü Yayını, Calverton, Maryland: Macro International Inc., s. 35-44.

TÜİK (2014). Türkiye İstatistik Kurumu Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü, Doğum İstatistikleri, www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=1592. [Erişim: 22.11.2016]

UN (2015a). United Nations Department of Economic and Social Affairs Population Division, Population Division, World Fertility Patterns, Data Booklet, (ST/ESA/SER.A/370).

UN (2015b). United Nations Department of Economic and Social Affairs Population Division, World Population Prospects, The 2015 Revision, <https://esa.un.org/unpd/wpp/DataQuery/> [Erişim: 04.11.2016]

Van de Kaa, Dirk J. (1987). "Europe's Second Demographic Transition". *Population Bulletin*, C. 42, S. 1, s. 2-57.

Van de Kaa, Dirk J. (2001). "Postmodern Fertility Preferences: From Changing Value Orientation to New Behavior". *Population and Development Review*, S. 27, Ek Sayı: Global Fertility Transition, s. 290-331.